

ПОЛЯК У. Ю.,

співробітник

*(Головне управління Служби безпеки
України в м. Києві та Київській області)*

УДК 343.121.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.20>**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ СВИДОЦЬКОГО ІМУНІТЕТУ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Мета статті – розгляд питання про доцільність розширення у статті 65 Кримінального процесуального кодексу України переліку осіб, які не можуть бути допитані як свідки у кримінальному провадженні, мають право відмовитися давати показання, й удосконалення порядку звільнення певних осіб від обов'язку зберігати професійну таємницю.

Запропоновано в частині 2 статті 65 Кримінального процесуального кодексу України розширити перелік осіб, які мають свідочий імунітет, шляхом доповнення цієї норми положенням, що не можуть бути допитані як свідки: помічник адвоката, стажист, особи, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, особа, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю.

Підтримана пропозиція науковців доповнити пункт 3 частини 2 статті 65 Кримінального процесуального кодексу України положенням, що не підлягають допиту як свідки інші особи, які вчиняють нотаріальні дії, помічник нотаріуса, особи, вказані в частині 3 статті 8 Закону України «Про нотаріат». А також пропозиція доповнити частину 2 статті 65 Кримінального процесуального кодексу України пунктом, що не може бути допитаний як свідок Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – про обставини, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків. Обґрунтовано її тим, що по суті Уповноважений Верховної Ради України з прав людини виступає довіреним представником особи, яка до нього звернулася із проханням захистити її права. Тому ця особа має бути впевнена в тому, що інформація, яка нею повідомляється, не буде використана проти неї за жодних обставин.

Обґрунтовано доцільність доповнити частину 2 статті 65 Кримінального процесуального кодексу України положенням про те, що не можуть бути допитані як свідки особи, які конфіденційно співпрацюють з органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, – без їхньої згоди та згоди відповідного оперативного органу.

Підтримано думку, що із частини 3 статті 65 чинного Кримінального процесуального кодексу України необхідно виключити посилання на пункт 5 частини 2 цієї статті. Священнослужитель не може звільнитися від обов'язку зберігати таємницю сповіді особою, що довірила йому ці відомості.

Авторка поділяє думку тих науковців, які вважають, що адвокатська таємниця у кримінальному провадженні має бути абсолютною. Адвокат, який виконує функції захисту та представництва, надає правову допомогу свідку, не повинен звільнитися від обов'язку зберігати цю професійну таємницю.

Ключові слова: *свідочий імунітет, захисник, представник потерпілого, цивільний позивач, цивільний відповідач, законний представник потерпілого, нотаріус, нотаріальна таємниця, медичний працівник, професійна таємниця, священнослужитель, сповідь віруючих, суддя, присяжний.*

Polyak U. Yu. Some aspects of the institute of witness immunity in criminal proceedings

The purpose of the article is to consider the expediency of expanding, in Article 65 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the list of persons who cannot be questioned as witnesses in criminal proceedings, have the right to refuse to give evidence, and to improve the procedure for the release of certain persons from the obligation to keep professional secrecy.

It is proposed in Article 65 (2) of the Criminal Procedure Code of Ukraine to expand the list of persons having witness immunity by supplementing this provision with provisions that cannot be interrogated as witnesses: assistant lawyer, trainee, persons in employment with a lawyer, a lawyer's office, a law firm, a person in respect of whom the right to practice law is terminated or suspended.

The proposal of the scholars to supplement paragraph 3 of Article 65 (2) of the Criminal Procedure Code of Ukraine was supported by provisions that are not subject to interrogation as witnesses by other persons who perform notarial acts, assistant notary public, persons referred to in Article 8, paragraph 3 of the Law of Ukraine "On Notary". And also the proposal to supplement part 2 of Article 65 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with a paragraph that cannot be questioned as a witness by the Ombudsman – about the circumstances that he became aware of in connection with the performance of his duties. It is justified by the fact that, in essence, the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights acts as a trusted representative of the person who asked him to protect his rights. Therefore, it should be assured that the information provided will not be used against her under any circumstances.

It is substantiated that Article 65 (2) of the Criminal Procedure Code of Ukraine should be supplemented with the provision that persons who confidentially cooperate with bodies carrying out investigative activities cannot be questioned as witnesses – without their consent and the consent of the relevant operational body.

The view was maintained that reference to paragraph 5 of paragraph 2 of this article should be deleted from paragraph 3 of Article 65 of the current Criminal Procedure Code of Ukraine. A cleric cannot be released from the obligation to keep confidential the confession of the person who entrusted him with this information.

The author shares the opinion of those scholars who believe that lawyer's secrecy in criminal proceedings should be absolute. A defense lawyer and legal representative providing legal assistance to a witness should not be exempted from the obligation of professional secrecy.

Key words: *witness immunity, defender, representative of victim, civil plaintiff, civil defendant, legal representative of victim, notary, notary secretary, medical worker, professional secret, clergyman, confessor, judge, jury.*

Вступ. У ч. ч. 2, 4 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України зазначено, які категорії осіб наділені свідочьким імунітетом, тобто звільняються за законом від обов'язку свідчити. У науці цей імунітет прийнято поділяти на обов'язковий (абсолютний) та факультативний (відносний). За обов'язкового імунітету взагалі забороняється допит певних осіб як свідків. За факультативного імунітету в особи є право відмовитися від давання показань, але за власним бажанням вона може їх давати [1, с. 157].

Не можуть бути допитані як свідки: захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю; нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; медичні працівники й інші особи, яким у зв'язку

з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їхні результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю; священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо ухвалення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення у кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи; особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних. Також не можуть без їхньої згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи.

Проблемні аспекти регламентації інституту свідочього імунітету у кримінальному процесі досліджували Р.П. Бараннік, С.Г. Волкотруб, Г.В. Денисенко, В.О. Доманська, В.В. Заборовський, Н.С. Карпов, Н.М. Когут, В.В. Король, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Малиренко, Н.З. Рогатинська, Г.П. Серета, Є.Д. Скулаш, С.М. Стахівський, П.Ю. Тимошенко, Л.Д. Удалова, О.М. Ярмач та інші науковці.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд питання про доцільність розширення у ст. 65 КПК України переліку осіб, які не можуть бути допитані як свідки у кримінальному провадженні, мають право відмовитися давати показання, й удосконалення порядку звільнення певних осіб від обов'язку зберігати професійну таємницю.

Результати дослідження. У ст. 65 КПК України не передбачено положення про право свідка відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами та членами його сім'ї кримінального правопорушення. Про таке його право вказано в п. 3 ч. 1 ст. 66 цього Кодексу.

Під час дії КПК України 1960 р. в переліку прав свідка, передбаченому ч. 1 ст. 69–1 цього Кодексу, також зазначалось, що відповідно до п. 6 цієї норми він має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів. Водночас законодавець визначив у ч. 2 ст. 69 КПК України, що відмовитися давати показання як свідки мають право: члени сім'ї, близькі родичі, усиновлені, усиновителі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного; особа, яка своїми показаннями викривала б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину.

У п. 3 ч. 1 ст. 66 чинного КПК України також доцільно лише визначити, що свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів. Ст. 65 цього Кодексу варто доповнити нормою, що відмовитися давати показання мають право: члени сім'ї, близькі родичі, усиновлені, усиновителі підозрюваного, обвинуваченого; особа, яка своїми показаннями викривала б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні кримінального правопорушення [2, с. 287].

Актуальним для розгляду є питання, чи поширюється положення про свідочький імунітет свідка на колишнє подружжя. Під час дії КПК України 1960 р. у юридичній літературі зазначалось, що правильна відповідь на нього залежить від обставин кримінального провадження. «Якщо предметом показань цих осіб як свідків є обставини, не пов'язані за часом із періодом їхнього шлюбу, зокрема обставини, які сталися після їхнього розлучення, то ні. Але в іншому випадку ці особи набувають права відмовитися давати показання один щодо іншого, оскільки на момент, який цікавить органи кримінальної юстиції, були подружжям» [3, с. 83].

Вказане питання вирішено законодавцем у деяких країнах Західної Європи. Так, наприклад, у § 52 КПК Федеративної Республіки Німеччина визначено, що право відмовитися давати показання має чоловік (дружина) обвинуваченої особи, навіть після розірвання

пшлюбу [4, с. 104]. Також у цій статті передбачено, що право відмовитися давати свідочькі показання має особа, яка заручена з обвинуваченим.

Така правова регламентація заслуговує на увагу. На нашу думку, ст. 65 чинного КПК України доцільно доповнити нормою, що положення про свідочький імунітет поширюється на колишнє подружжя, а також на особу, яка заручена з підозрюваним, обвинуваченим.

Одні науковці пропонують надати право імунітету свідка батькам чоловіка або дружини [5, с. 49]. Інші вказують на неможливість їх наділення таким правом, адже жодних прав і обов'язків щодо невістки або зятя для них не встановлено, навіть за умови проживання сім'єю та наявності спільного побуту. Тому в кожному випадку визначення осіб, які мають право імунітету, варто виходити з переліку осіб, що є членами сім'ї, або критеріїв, встановлених у Сімейному кодексі України, та ступеня спорідненості, що підтверджується відповідними документами або записами у книзі реєстрації актів громадянського стану [6, с. 105].

Батькам чоловіка або дружини потрібно надати право імунітету свідка. Через його відсутність вони вимушені давати завідомо неправдиві показання або відмовлятися від дачі показань, незважаючи на загрозу кримінального покарання. Якщо вони дають правдиві показання щодо невістки або зятя, то відчують себе винними перед ними. Доцільно доповнити ст. 65 КПК України положенням, що відмовитися давати показання як свідки мають право батьки чоловіка щодо невістки та батьки дружини стосовно зятя, якщо своїми показаннями вони викривали б їх у вчиненні кримінального правопорушення.

У п. 1 ч. 2 ст. 65 КПК України зазначено, представники яких учасників кримінального провадження не можуть бути допитані як свідки: представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні. Їх допит виключається про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функції представника.

На наш погляд, недоліком положення п. 1 ч. 2 ст. 65 КПК України є те, що в ньому не вказано про заборону допиту як свідка представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Відповідно до ч. 4 ст. 64–2 цього Кодексу, таким представником може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо власником майна, щодо якого здійснюється арешт, є юридична особа.

Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, звертається до цих осіб із проханням забезпечити реалізацію її прав, вжити заходів, які спрямовані на заперечення або спростування підстав для застосування спеціальної конфіскації майна. Тому ця особа має бути впевнена в тому, що інформація, яка нею повідомляється, не буде використана проти неї.

Необхідно доповнити п. 1 ч. 2 ст. 65 КПК України положенням, що не підлягає допиту як свідок представник третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, – про обставини, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням функції представника.

Положення п. п. 1, 2 ч. 2 ст. 65 КПК України забороняють допит як свідка тільки: адвоката, який діє у статусі захисника, представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – про обставини, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням функцій захисника, представника; адвоката – про відомості, які становлять адвокатську таємницю.

Однак обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється також на осіб, визначених у п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону України від 5 липня 2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [7]. У цьому пункті вказано, що забороняється вимагати від помічника адвоката, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею.

Із цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, якщо особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов'язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом.

Отже, у ч. 2 ст. 65 КПК України варто розширити перелік осіб, які мають свідочий імунітет. Доцільно доповнити цю норму положенням, що не можуть бути допитані як свідки: помічник адвоката, стажист, особи, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, особа, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю [8, с. 56; 9, с. 14].

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 65 КПК України, не можуть бути допитані як свідки нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю. Водночас Закон України від 2 вересня 1993 р. «Про нотаріат» [10] покладає обов'язок зберігати цю таємницю не лише на нотаріусів. Зі змісту ст. 1, ч. ч. 2, 3 ст. 8, ст. ст. 37, 38, 40, 40–1 цього Закону можна дійти висновку, що зберігати нотаріальну таємницю також зобов'язані: уповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування, які в населених пунктах, де немає нотаріусів, вчиняють нотаріальні дії; посадові особи консульських установ, які вчиняють нотаріальні дії; посадові особи дипломатичних представництв, які вчиняють нотаріальні дії у випадках, передбачених законодавством; особи, які посвідчують заповіти і доручення, засвідчують справжність підпису на документах; помічник нотаріуса; особи, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи; особи, залучені для вчинення нотаріальних дій як свідки; інші особи, яким стала відома інформація, що становить предмет нотаріальної таємниці.

Слушною є пропозиція науковців доповнити п. 3 ч. 2 ст. 65 КПК України положенням, що не підлягають допиту як свідки інші особи, які вчиняють нотаріальні дії, помічник нотаріуса, особи, вказані в ч. 3 ст. 8 Закону України «Про нотаріат» [2, с. 286; 11, с. 7].

Ч. 2 ст. 65 КПК України не забороняє допит як свідка Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини по суті справ, які закінчені або перебувають у його провадженні. Водночас він не зобов'язаний давати пояснення із цього питання, про що йдеться в ч. 2 ст. 20 Закону України від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [12].

Нами підтримано висловлену в юридичній літературі пропозицію доповнити ч. 2 ст. 65 КПК України пунктом, що не може бути допитаний як свідок Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – про обставини, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків [13, с. 207]. Обґрунтовується вона тим, що по суті Уповноважений Верховної Ради України з прав людини виступає довіреним представником особи, яка до нього звернулася із проханням захистити її права. Тому ця особа має бути впевнена в тому, що інформація, яка нею повідомляється, не буде використана проти неї за жодних обставин [14, с. 22].

У деяких країнах законодавець наділяє свідочим імунітетом осіб, що конфіденційно співпрацюють із правоохоронними органами. Так, наприклад, у п. 8 ч. 2 ст. 60 КПК Республіки Білорусь вказано, що не підлягають допиту як свідки особи, що надали конфіденційну допомогу в розкритті злочину, – без їхньої згоди та згоди відповідного органу кримінального переслідування [15].

Уважаємо доцільним використання цього правового досвіду. Варто доповнити ч. 2 ст. 65 КПК України таким положенням: не можуть бути допитані як свідки особи, які конфіденційно співпрацюють з органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, – без їхньої згоди та згоди відповідного оперативного органу.

Згідно із ч. 3 ст. 65 КПК України, особи, передбачені в п. п. 1–5 ч. 2 цієї статті, щодо зазначених довірених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється в письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості.

У п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України вказано, що не можуть бути допитані як свідки священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих. Оскільки таємниця

сповіді є абсолютною, викликає заперечення положення ч. 3 цієї статті, що допускає можливість звільнення священнослужителя від обов'язку зберігати таку таємницю особою, яка довірила йому ці відомості.

У п. 1 ч. 1 ст. 69 КПК України 1960 р. також ішлося про звільнення священнослужителя від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила йому ці відомості. Дане положення критикувалось науковцями: вказівка на можливість звільнення священнослужителів від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, грубо порушує основи християнської релігії та є прямим втручанням держави у справи церкви [16, с. 124]; положення п. 1 ч. 1 ст. 69 КПК України є втручанням держави у справи церкви, оскільки канонічне право забороняє священникам під страхом суворого покарання відкривати те, що вони почули на сповіді. Відповідно з Духовним регламентом, священник за відкриття гріхів, які він почув на сповіді, може бути позбавлений сану. Виходячи із цього, можна зробити висновок, що священнослужитель за жодних обставин не може бути звільнений від обов'язку зберігати таємницю сповіді [17, с. 87].

Слушно зазначено в науці кримінального процесу, що із ч. 3 ст. 65 чинного КПК України необхідно виключити посилання на п. 5 ч. 2 цієї статті [2, с. 287]. Священнослужитель не може звільнитися від обов'язку зберігати таємницю сповіді особою, що довірила йому ці відомості.

Відповідно до ч. 3 ст. 65 КПК України, адвокати, які діють у статусі захисника, представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, адвокати, про яких ідеться в п. 2 ч. 2 цієї статті, можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі.

Положення ч. 3 ст. 65 КПК України кореспондується із другим реченням п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у якому зазначено, що особа, яка довірила адвокату відповідні відомості, може звільнити його від обов'язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом.

Нами поділяється думка тих науковців, які вважають, що адвокатська таємниця у кримінальному провадженні має бути абсолютною. Адвокат, який виконує функції захисту та представництва, надає правову допомогу свідку, не повинен звільнитися від обов'язку зберігати цю професійну таємницю. Варто виключити: із ч. 3 ст. 65 КПК України посилання на п. п. 1, 2 ч. 2 цієї статті; друге речення з п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [18, с. 120].

Згідно із ч. 3 ст. 65 КПК, медичні працівники й інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їхні результати, інтимну і сімейну сторони життя особи, можуть бути звільнені від обов'язку зберігати лікарську таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі.

Уявляється, що ст. 65 КПК України доцільно доповнити положенням про право слідчого, прокурора, слідчого судді, суду звільняти медичних працівників і вказаних осіб від обов'язку зберігати лікарську таємницю, якщо, відповідно до ч. 3 даної статті, цього не зробила особа, що довірила їм відомості, які становлять таку професійну таємницю. Дане право має реалізовуватись у чітко визначених законодавцем випадках, коли неотримання від них показань може мати негативні наслідки.

Висновки. Отже, внесення запропонованих і обґрунтованих авторкою змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства України дасть змогу належним чином урегулювати питання проблемних аспектів інституту свідоцького імунітету.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий та ін. ; за ред. В.Я. Тація та ін. Харків : Право, 2013. 824 с.
2. Удалова Л.Д. Свідоцький імунітет за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 284–288.

3. Доманська В.О., Тимошенко П.Ю. Свідоцький імунітет у контексті співвідношення правових норм, що регулюють кримінально-процесуальні та шлюбно-сімейні відносини. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 5. С. 78–84.
4. Галаган О.І., Савченко В.А. Захист прав і свобод суб'єктів кримінального судочинства в Україні та ФРН : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 200 с.
5. Конев В.Н., Громов Н.А., Николайченко В.В. Свидетельский иммунитет в уголовном процессе. *Российская юстиция*. 1997. № 9. С. 48–50.
6. Белькова О.В. Теоретичні та практичні аспекти права свідка відмовитися свідчити відносно себе, членів сім'ї та близьких родичів. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 2. С. 102–105.
7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
8. Савицька С.Л. Деякі кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката. *Закон и жизнь*. 2013. № 3. С. 55–58.
9. Погорецький М.М. Кримінальні процесуальні гарантії адвокатської діяльності у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 23 с.
10. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
11. Остапенко О.Є. Охорона нотаріальної таємниці у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 16 с.
12. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.
13. Супрунова О.В. Свідоцький імунітет Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2012. Вип. 20. Ч. І. Т. 1. С. 205–208.
14. Удалова Л.Д., Супрунова О.В. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як учасник кримінально-процесуальних відносин : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2014. 160 с.
15. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. Минск : Акад. МВД, 2011. 332 с.
16. Король В.В. Засада гласності кримінального судочинства України: поняття, зміст, підстави, обмеження. Івано-Франківськ : Плай, 2003. 221 с.
17. Баштега Р.І. Охорона таємниці сповіді у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2004. № 6. С. 86–87.
18. Удалова Л.Д., Савицька С.Л. Кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката : монографія. Київ : КНТ, 2014. 170 с.

